

בית-הקברות הקראי בוורשה

אוריאל פיינרמן

הסיפור מוכר: לאחר כיבושה של פולין בידי הצבא הגרמני, התבקש פרופ' מאיר בלאבן המפורסם להכין חיבור על מידת יהדותם של הקראים ולהגיש את מסקנותיו לשלטון הנאצי שבקרקוב. המומחה הגדול לתולדות יהודי פולין הבין מיד שמדובר בשאלה של חיים ומוות, העשויה לחרוץ את גורלם של בני העדה הקראית. תשובתו הייתה שהקראים אינם יהודים, וכך, על-פי הסיפור, ניצלו אלפים ממוות בטוח. הסיפור הזה, השגור בפינו כמדריכים בפולין, ראוי לבדיקה היסטורית מעמיקה, שכן הוא מעלה שאלות אחדות ומעניינות. ראשית כל, עלינו לברר מדוע ביקשו הגרמנים להתעניין בשורשי הקראים. וכי חיו קראים בוורשה או בפולין בימי מלחמת העולם השנייה? כלומר, האם שאלת יהדותם של הקראים הייתה עבור הנאצים שאלה תיאורטית בלבד או בירור יסודי ורלוונטי לקראת החלטה מעשית? שנית, מהי מידת מהימנותו של הסיפור על פניית הגרמנים לפרופ' בלאבן? והאם, אכן, כפי שרגילים לספר, הייתה תשובתו של המלומד היהודי כה גורלית בהצלת הקראים במזרחה אירופה? ושלישית, מה היה בפועל גורלם בימי השואה? ואיך הם התייחסו לגורל היהודים?

התחקיר סביב השאלות האלה הוביל אותי לפינה חבויה בשכונה סואנת בוורשה. מתברר, שבבירה הפולנית הגדולה נמצא בית-קברות קראי.¹ בית-הקברות הזה הוא עדות מרתקת לסיפורה של קהילה זעירה, שאחרי שנאלצה להתמודד עם סכנת האידיאולוגיה הנאצית מנסה כיום לשמור על זהותה אל מול המודרניזם ופיתויי התקופה. יותר מכל מתמודדת העדה עם בעיה חמורה של נישואין, שכן מבחר המועמדים לשידוכים בתוך הקהילה מצומצם למדי. ראש העדה עצמו חלה במחלה קשה, הנובעת מנישואין פנים-קהילתיים. יחד עם הריכוזים הקטנים בחוף הים הבלטי ובוורוצלאב שבשלזיה תחתית, מונה הקהילה הקראית בפולין כולה כ-600 נפשות.

איך מגיעים?

בית-הקברות הקראי נמצא כעשר דקות נסיעה מהעיר העתיקה של וורשה. נוסעים מערבה דרך רחוב Wolska, שהוא המשך של רחוב Solidarnosci, עד לפנייה לרחוב Redutova. בית-הקברות נמצא ברחוב Redutova, מצפון לבית-קברות פרבוסלאבי.

עוד בעמדנו מחוץ לאתר ניתן להתרשם שמדובר בבית-קברות קטן, סגור ומגודר, שעשרות אלפים חולפים לידיו מידי יום מבלי לדעת על אופייה ואף על קיומה של הפינה החבויה הזו. הכניסה אל בית-הקברות דורשת תיאום מראש אצל נציג הקהילה. ואולם, גם מבלי להיכנס פנימה אפשר לקרוא את

¹ אני מודה לגב' ברברה סטויובסקה (Barbara Stojowska), שהייתה הראשונה להפנות אותי לבית-הקברות הקראי בוורשה. סטויובסקה מלווה קבוצות מיישראל כמדריכה מקומית, ואפילו מדברת עברית ברמה טובה. גם בתה, מרסלינה טומזה (Marcelina Tomza) מלווה משלחות מיישראל כמדריכה מקומית, ומדברת אף היא עברית. טומזה עשתה עבודה מעמיקה על הקראים, במסגרת לימודה לקראת קבלת תואר שני באוניברסיטה. כל התמונות במאמרנו זה צולמו על-ידה, ואני מודה לה מאוד על הנכונות לפרסמן.

הכתוב על חלק מהמצבות, במיוחד אלה הקרובות לגדר. על שער הכניסה תלוי שלט, הקובע כי בית-
הקברות הוקם בשנת 1890: "Cmentarz Karaimski, Rok Zalozenia, 1890".

המצבות

כחמישים מצבות נמצאות בחלקת הקבורה של העדה הקראית. הכיתוב הוא כולו בלועזית. על-פי שנות
הלידה של המתים, אין ספק שחיו קראים בתקופת השואה. לדוגמה, Izaak Jutkiewicz, שמצבתו
נמצאת ליד הכניסה, נולד בשנת 1912 ונפטר בשנת 1976. כך, Jozef Kaplanowski נולד ב-1877
ונפטר ב-1959. Dorota Nowicka נולדה ב-1865 ונפטרה שנתיים לאחר המלחמה, בשנת 1947. מבין
השמות המופיעים על המצבות נזכיר אחדים, ולו רק כדי להתרגל לצלילם של שמות המשפחה הקראיים:
Abrowicz, Kaliski, Szpakowski, Kobecka, Samuelowicz
².Firkowicz

נציג העדה הקראית, בכניסה לבית-הקברות

² מבין הקראים המפורסמים שנשאו את השם Firkowicz, ראוי להזכיר את אברהם פירקוביץ, שהתפרסם כאספן עתיקות ממדרגה ראשונה. מטרתו הייתה להוכיח את קדמות הקראים, ולשם כך גם זייף ממצאים, אשר באו להראות, כביכול, שהקראים התיישבו בקרים עוד במאה ה-7 לפני הספירה (!), כך שאין להם קשר עם התלמוד ועם צליבתו של ישו. בכל אופן, אסף פירקוביץ' גם כתבי-יד אותנטיים רבים, הנמצאים כיום בספריית לנינגרד והמהווים את אחד האוספים החשובים לחקר מדעי היהדות בעולם.

קיצור תולדות הקראים

הקראים הם כת יהודית שנתגבשה בסוף המאה ה-8 בבבל. הכת כפרה בסמכות התורה שבעל-פה והסתמכה על התנ"ך בלבד, ולכן הם גם נקראים "בני מקרא". לפי המקורות "הרבניים" ובראשם גדול הלוחמים בקראים הרב סעדיה גאון, פרישת הכת נעשתה על רקע אישי ולא אידיאולוגי, סביב המחלוקת על מינויו של ראש הגולה בבבל. לאחר מותו של ראש הגולה העדיפו הגאונים למנות את הבן הצעיר והחסיד, חנניה, ולא את הבכור, ענן. האח הבכור לא השלים עם המינוי הזה, והוא מינה את עצמו כראש הגולה האמיתי, עד שלבסוף נשלח לכלא. עם שחרורו ייסד ענן את הכת הפורשת.³

ההלכה הקראית התבססה, כאמור, על מקורות התורה שבכתב בלבד.⁴ לכן החמירו מאוד בעניינים שונים, כמו בהלכות שבת. לדוגמה, הם אסרו על השארת אש דולקת בשבת וכן על יציאה מהבית, אם כי נסוגו מהדרישה המחמירה עם הזמן. מובן שהקראים אינם חוגגים את חנוכה, שהרי מדובר באירוע פוסט-מקראי.

עד מהרה הבינו הוגי-הדעות הקראים, שהכת אינה יכולה לטעון על היותה היהדות האמיתית, אם היא נוסדה במאה ה-8 בלבד. לכן קבעו שהחלוקה בין קראות ליהדות רבנית החלה עוד בתקופת בית שני, ושהפרושים – הם אבות הרבניים – הם אלה אשר פרשו מהזרם האמיתי ביהדות. הקראים טענו אם כן, שהם הם היהודים האמיתיים, טענה שכמובן מאוד רלוונטית לדיוננו במאמר זה.⁵

במאות ה-9 וה-10 התפשטה הכת הקראית בקהילות ישראל, ולעתים היו מקומות שבני העדה היוו את הרוב היהודי. גם בירושלים התבססו הקראים, ועד היום ניתן לראות ברובע היהודי שרידים של בית-כנסת קראי עתיק. אצל הקראים, כמו אצל "הרבניים", הייתה ירושלים מוקד של עלייה לרגל. החל מהמאה ה-12 הוקמו מרכזים קראיים במזרח-אירופה. המרכז החשוב היה בקרים שבדרום רוסיה.

³ מעניין שעוד מאות שנים לאחר שהמחלוקת בין הזרם הרבני לזה הקראי שככה, השתמשו במושג "קראי" כדי להאשים זרמים אחרים ביהדות. לדוגמה, אנוסים לשעבר באמסטרדם הואשמו כ"קראים", לאחר שחזרו ליהדותם אך גם ביקשו להכניס שינויים במחשבת היהדות. גם תומכי השבתאות כונו "קראים". כך גם בתקופת המאבק שבין הרפורמים לאורתודוקסים כינו אלה את אלה בשם "קראים". מובן שהמושג "קראי" שימש במקרים האלה כביטוי ל"אחר" היהודי, ושלא היה כל קשר בין הזרמים המואשמים לבין הקראות ההיסטורית. ראה על כך את מאמרו המאלף של דניאל י' לסקר, **הקראי כ"אחר" יהודי**, מתוך: פעמים – רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח, מכון בן-צבי, ירושלים תשס"ב (חוברת 89), עמ' 97-105.

⁴ קביעה זו היא סטריאוטיפית למדי, שהרי גם לקראים יש מסורות שבעל-פה. לדוגמה, הציווי "וקשרתם לאות על ירך והיו לטטפת בין עיניך. וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" (דברים ו ה-ט), שהרבנים הבינוהו כחיוב הנחת תפילין וקביעת מזוזות, נתפס אצל הקראים כאמירה אלגורית.

⁵ הוויכוח על קדמות הקראות בא לידי ביטוי בבדיחה הרבנית הבאה: פעם אחת, ביקש מלך לבדוק את קדמותן של היהדות והקראות, ולשם כך ציווה על ויכוח פומבי בפניו. הקראים שלחו את החכם מביניהם, לבוש בבגדי-הג, ואילו נציג היהודים היה מהפשוטים בקהילה. היהודי התייצב בפני המלך, חליץ את נעליו, החזיק אותן בידי ונשאר יחף. מובן שהמלך כעס על התנהגות זו. ענה היהודי, שכך היהודים רגילים להופיע לפני מלך המלכים, כפי שנאמר "של נעלך מעל רגליך". "אז למה מחזיק אתה את נעליך בידך?" – שאל המלך. ענה היהודי: "כבר קרה בעבר, בזמן מתן-תורה בהר סיני, שחלצנו את נעלינו, אך הקראים גנבו לנו אותן!" למשמע הדברים האלה, קפץ הקראי ואמר: "שקרן! הרי בזמן מתן-תורה עוד לא היו קראים בעולם! פנה היהודי אל המלך: "הרי לך אדוני המלך, הקראי מודה בעצמו שדתו מאוחרת לזו של היהודים..."

בית-הקברות הקראי בוורשה

יהודים או לא יהודים?

אין ספק שעד סוף המאה ה-19 לא ראו הקראים את עצמם כיחידה שמחוץ לכלל העם היהודי. אמנם הם לא קיבלו את המסורת שבעל-פה של ההנהגה היהודית המסורתית, ואולם הם לא ראו בכך הכרזה על ניתוק מוחלט מהעם היהודי. הוגי הדעות של הכת שאפו להחזיר את היהודים אל דרך האמת. במשך מאות שנים היה בדרך-כלל גורלם של הקראים כגורלם של אחיהם היהודים. קראי ליטא גורשו ממדינתם יחד עם היהודים, בשנת 1495, חובות המסים של "ועד ארבע ארצות" חייבו גם את הקראים, ולרוב כינו הקראים את היהודים בשם "אחינו בני ישראל" או "אחינו הרבניים".

הרמב"ם חשב שיש לקרב את הקראים ולהחזירם בתשובה. אמנם הוא היה פסקני שיש לנהוג בתקיפות כנגד אדם ש"כפר בתורה שבעל פה במחשבתו... אבל בני התועים ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו בין הקראים וגדלו אותם על דעתם הרי הוא כתינוק שנשבה ביניהם... הרי הוא כאנוס... לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשכם בדברי שלום שיחזרו לאיתן התורה..."⁶ כלומר, שיש למצות את הדין בכל חומרתו כנגד מי שנתפס למינות בידועין, ואילו אדם שגדל בסביבה חינוכית ומעצבת לא-נורמטיבית ייחשב כאנוס. הקראי הוא אם כן "תינוק שנשבה", והוא עדיין נחשב כחלק מהעם היהודי.⁷ יוצא שלמרות

⁶ הרמב"ם, **היד החזקה**, הלכות ממרים, פרק ג', ב'ג'.

⁷ ראוי לציין, שהגישה הפייסנית הזאת כלפי הקראים התפתחה מאוחר בחיי הרמב"ם, רק לאחר הגעתו למצרים והכרת המגעים בין הרבנים לקראים. השינוי בא לידי ביטוי במהדורות השונות לפירושו למשנה על מסכת חולין. במהדורה הראשונה קבע, שהקראים ראויים לעונש מוות, כיוון שהם מסכנים את טהרת האמונה הישראלית. והנה, במהדורות המאוחרות חזר בו הרמב"ם מקביעה זו: "...אבל אלו אשר נולדו בדעות אלה וחונכו על פיהן הרי הם כאנוסים ודינם דין תינוק שנשבה לבין הגויים שכל עבירותיו שגגה". על גישתו המעשית של הרמב"ם לקראים, נוכל ללמוד מאיגרתו ליהודי תימן. לדבריו, יש לנהוג בקראים לפי התנהגותם החברתית והפוליטית. אם הם מיצרים את ישראל ויוצאים בהתקפות חריפות כנגד הרבנים, אזי יש להחזיר להם לפי

המחלוקות העקרוניות הייתה, לרוב, תמימות-דעים אצל הרבנים והקראים כאחד ששני הזרמים הם ממוצא יהודי.

השינוי המשמעותי החל בסוף המאה ה-18, כשהקראים במזרח-אירופה ביקשו להציג את עצמם כלא-יהודים. באותה תקופה פנו ראשי העדה בחצי-האי קרים אל השלטון הרוסי בבקשה להשוות את זכויותיהם לאלה של התושבים הרוסים, בטענה שאין הם יהודים. ואכן, בשנת 1863 העניק השלטון הרוסי שוויון זכויות לקראים, דבר שהיהודים ברוסיה יכלו רק לחלום עליו. לאחר שהשוו זכויותיהם השתלבו הקראים בחברה הרוסית, בפקידות הגבוהה ובתפקידי קצונה בצבא. בעקבות המהפכה הבולשביקית, ברחו רבים למערב-אירופה, וייסדו קהילות קטנות בצרפת, באיטליה ובגרמניה.

לפני מלחמת העולם השנייה חיו באירופה כ-10,000 קראים. הריכוז הגדול היה בברית-המועצות: כ-6,500 בקרים, כ-300 בקייב, ועוד כ-2,000 הפזורים באודסה וביישובים שונים בדרום רוסיה. בפולין היו ריכוזי העדה קטנים: בוויילנה – כ-200, בטרוקי – כ-300, בלוצק – כ-50. בליטא ישבו משפחות בודדות בעיר פוניבז'יז'. במערב אירופה היו הריכוזים הקראיים דלילים במיוחד: כ-200 בפריס, כמה עשרות באיטליה וכ-20 בברלין.

שאלת מוצאם של הקראים הפכה להרת גורל עם פרסום חוקי נירנברג, בשנת 1935. נציגי העדה הקטנה שבברלין ביקשו מהשלטונות להוציאם מכלל מעמד היהודים. השלטון הנאצי קיבל את טענתם, לאחר שמדענים גרמנים קבעו כי הקראים הם, ככל הנראה, ממוצא טאטארי. באחד התזכירים גם ידעו לקבוע, שהקיבוץ התורכי-מונגולי ישב בקרים, עוד במאה ה-9, ושמיסיונרים יהודים מממלכת הכוזרים הם אלה אשר העבירו אותם ליהדות...

גם בצרפת הכבושה, שבה חיו כ-250 קראים, ניסו בני העדה להתנתק מכל זיקה לעם היהודי. המעניין הוא, ש"הקומויסאריאט לענייני יהודים" של ממשלת וישי לא קיבל את טיעוני הקראים. גם היהודים בצרפת, באחד הפרסומים של "האיגוד הכללי של היהודים בצרפת" (UGJF), התייחסו אל הקראים ככת יהודית ממוצא יהודי. אולם עד מהרה קבעה המדיניות הנאצית, והשלטון הצרפתי נסוג מעמדתו הראשונה ולא גירש את הקראים למחנות ההשמדה.

אותו משקל. אך אם התנהגותם מכובדת, יש להתייחס אליהם בכבוד ובנועם. לפי פרופ' יעקב בלידשטיין, "הציר היסודי ... אינו שאלת **אתריותו** [ההדגשות המקור] של הקראי כשאלה מוסרית בתורת הענישה, אלא שאלת **השפעתו** של הקראי כגורם המסכן את זהותו הרוחנית של הציבור. הגישה הבולטת כאן היא מדינית – חברתית ביסודה" (בלידשטיין, **הגישה לקראים במשנת הרמב"ם**, בתוך: תחומין, הוצאת צמח, ירושלים תשמ"ז (כרך ח'), עמ' 506). כל הציטטות האלה מוכיחות, שגישת הפוסק הגדול הייתה להתייחס, באופן עקרוני, לקראים כיהודים.

פרופ' בלאבן והקראים

בשנת 1942 המשיכו הגרמנים לבדוק את שאלת יהדותם של הקראים. לשם כך הם פנו גם להיסטוריונים יהודים בוורשה, ביניהם פרופ' בלאבן וד"ר יצחק שיפר. נוסף לחיבורים על תולדות יהודי פולין, נדרש בלאבן להכין חיבור על הקראים.⁸ התשובה של בלאבן ושיפר, שהוגשה למחלקת הסעד בקרקוב, קבעה בצורה חד-משמעית שהקראים אינם משתייכים לגזע היהודי. בלאבן לא היה היחיד שהתאמץ להוכיח שאין הקראים יהודים. גם ההיסטוריון זליג קלמנוביץ', שעבד באותה עת בספריית יו"א שבווילנה עבור הנאצים, התבקש להכין רשימה על הקראים. "חיפוש האמת" של הגרמנים אודות מוצא הקראים הביא אותם לארגן ויכוח פומבי בין ההיסטוריון היהודי לבין החכם הקראי הווילנאי, פרופ' שריה שאפשאל. כמו בלאבן, גם קלמנוביץ' קבע שהקראים אינם ממוצא שמי כלל, ולמען הצלת רבים היה מוכן "להפסיד" בוויכוח ולהתנכר לאמת ההיסטורית שלו. כך מובא במאמרו החשוב של פיליפ פרידמן:⁹

The result was that Kalmanovitch, in spite of his superb scholarship, let himself be "defeated" by the Karaite hakham, and conceded the thesis that the Karaites were neither affiliated with the Jewish religious community nor related to the Semitic race.

אישיות נוספת שנדרשה לחוות דעה על הקראים הייתה ד"ר לייב לנדאו מגטו לבוב. תשובתו הייתה זהה לזו של ההיסטוריונים בוורשה ובווילנה. מעניין שעל-אף שלא היה קשר בין הגטאות השונים, נקטו כל המדענים בעמדה דומה.

לפי פיליפ פרידמן, לא נראה שהייתה השפעה משמעותית לחיבורי המלומדים היהודים על המדיניות הנאצית. יתכן שהניסוח הנכון הוא, ש"אולי רק סייעו במעט לשכנע את המשוכנעים", כפי שהעריך שמואל ספקטור.¹⁰

הקראים והיהודים בתקופת השואה

היחסים האישיים בין יהודים לקראים בתקופת השואה זכו להתייחסויות מועטות. באופן כללי, ניתן לומר שרוב האזכורים אודות הקראים הם שליליים. נביא כאן דוגמאות אחדות. ניצול מגטו לוצק שבווהלין, בשם יעקב אלבירט, התגורר לפני המלחמה ברחוב הקראים. על שכניו לשעבר הוא כתב, שמיום הפלישה הנאצית הפכו קראי לוצק ל"כלי-קודש" של הגרמנים:

⁸ עיין עמנואל רינגלבלום, **כתבים אחרונים**, הוצאת יד ושם ובית לוחמי הגטאות, ירושלים 1994 (כרך ב'), עמ' 98.
⁹ Philip Friedman, **The Karaites Under Nazi Rule**, see: Roads To Extinction: Essays On The Holocaust, The Jewish Publication Society of America and the Conference on Jewish Social Studies, USA 1980, pp. 153-175.

¹⁰ שמואל ספקטור, **הקראים באירופה שבשליטת הנאצים בראי מסמכים גרמניים**, מתוך: פעמים – פרקי עיון במורשת ישראל במזרח, הוצאת מכון בן-צבי, תשמ"ז (חוברת 29), עמ' 98.

לא עבר כמעט יום בגטו שלא סבלנו צרות מיוחדות מ"הנאצים השמיים", כפי שקראו להם בגטו. הם המציאו עלילות על העסקנים הבולטים ביותר בעיר, הם עצמם בפועל ממש הכו נשים וילדים קטנים. היותר טובים שביניהם – האחים נוביצקי ושפאקובסקי¹¹ (Nowicki, Szpakowski) ... תבעו כל רביעי וחמישי תשלומי-כופר ... ולא החסירו מעולם לדרוש לעצמם סכום של 5,000 רובל בזהב.¹²

בסופו של דבר, חוסל גטו לוצק בקיץ 1942, כשקראים לוקחים חלק פעיל באקציה.

מצבה בבית-הקברות הקראי בוורשה

מאיר דבורז'צקי מגטו וילנה התייחס לראש הקהילה הקראית, אשר לא היה מוכן לשתף פעולה עם תופעת התעודות הקראיות המזויפות. צריך לזכור, שתעודה קראית הייתה עדיפה על ניירות אריים אחרים, שכן הגרמנים נהגו לבדוק את ברית המילה, והרי גם הקראים נימולים, כך שזוהת קראית הגנה על הנימול. ואלה דבריו של דבורז'צקי:

הגרמנים לא היו מרדפים את הקראים, שכן התייחסו אליהם כאל בלתי-יהודים. בתקופת הגטו הראשונה הכינו להם יהודים רבים דרכיות מזויפות של קראים ובשעת פעולות המוות היו מתגנבים מן הגטו לעיר וחיים שם בתור קראים.

¹¹ כאן המקום לציין, שהשם Szpakowski מופיע על אחת המצבות בבית-הקברות הקראי שבוורשה.
¹² שם, עמ' 106.

בגטו היו מספרים אז כי "חכם" הקראים שלח לגסטאפו רשימה מפורטת של שמות כל הקראים בעדתו, בצירוף כתובותיהם. כל יתר הדרכיות הקראיות, משמע, מזויפות הן. אחר-כך נערכו בעיר בדיקות בבתייהם של כל אלה שנרשמו כקראים. מאות, מאות רבות, של יהודים הוצאו אז למיתה.¹³

ואולם, היו גם מקרים שיהודים ניצלו בעזרתם של קראים. מקרה אחד התרחש בוורשה, כשזוג מגטו וילנה ברח לוורשה וברשותו תעודות קראיות. לאחר שנתפסו על-ידי הגסטאפו, התבקש ראש העדה הקראית בוורשה, פרופ' ענניה זאיונצ'קובסקי, לזהות אותם. הקראי אישר את קראיותם, על-אף שידע שמדובר ביהודים. ידוע גם שבאודסה ובקרים ניצלו יהודים בעזרת תעודות קראיות מזויפות.

אחד האנשים אשר ביקשו להשיג לעצמם תעודות זהות קראית היה מרדכי טננבוים, מהפעילים המרכזיים של תנועת המרד בפולין. הוא פנה לראש הקהילה הקראית בוילנה, אשר דחה אותו באיומים להסגירו לגסטאפו. במקום תעודה אותנטית הכין טננבוים לעצמו תעודה מזויפת על שם יוסיף תמרוף. עם התעודה הזאת נסע מגטו וילנה לגטו ביאליסטוק, ובהמשך לוורשה ולקרקוב וחזרה. לא בכדי כינתה אותו חייקה גרוסמן, מהפעילות החשובות בתנועת המרד, בשם "תמרוף הקראי!"

עוד אזכור החלטתך שלא להיות אסיר בין אסירי הגטו. התעקשותך להיות בן-חורין, בן-חורין מחוץ לחומות הגבוהות שבהן התנכלו לך לקברך חיים. עוד אזכור את עיניך היהודיות, השחורות, הלוהטות, את אפך הארכרך, ועל כולם את גבות עיניך השחורות-עבותות, הנכרכות בין העניים. ביקשת לרמות את השונא, השימות עצמך קראי והנצחת את טמה שלך הענוגה בבידוי שמך.¹⁴ תמרוף הקראי... את חברך שלחת כמכונת... ואתה בעצמך ישבת ברכבת ההולכת לביאליסטוק. מרדכי הקראי!¹⁵

גם יצחק צוקרמן, במבוא לספר "דפים מן הדליקה" אשר אסף פרקי-יומן ורשימות של טננבוים, הזכיר את הנקודה הקראית – טאטארית של לוחם המחתרת היהודי:

הוא היה עובר בדרכים כטאטארי... הוא ידע את כל מנהגיהם, שמע במקצת את לשונם, והעיקר – אמיץ היה.¹⁶

בסופו של דבר, נתפס טננבוים, בעל הפרצוף היהודי, על-יד שוטר פולני, בעת שביקש לעלות לרכבת שנסעה מוורשה לקרקוב:

בבית-הנתיבות של וורשה עצרוהו שוטר פולני: - "יהודי אתה?" - "טאטארי הנני".

¹³ מאיר דבורז'צקי, **ירושלים דליטא במרי ובשואה**, הוצאת מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תל-אביב תשי"א, עמ' 318.

¹⁴ השם תמרוף מזכיר את טימה שניידרמאן, שהייתה, כאמור, חברתו של טננבוים.

¹⁵ חייקה גרוסמן, **אנשי המחתרת**, ספריית פועלים 1950, עמ' 49.

¹⁶ מרדכי טננבוים-תמרוף, **דפים מן הדליקה**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 1947, עמ' 6.

הלה בדק את תעודותיו. לא האמין לו: - "הודה כי יהודי אתה, שלם ואניח לך". - "טאטארי אני".
- "טוב. נלך אל הקומיסאריון ושם נברר את העניין".
בקומיסאריון התחילו לחקרו. נמצא כאן גם מומחה לעניינים טאטאריים והחל לבחון אותו...¹⁷

אולם כאשר ראה שיחזיקו בו ימים רבים, החליט טננבוים לשלם ולהמשיך בדרכו לגטו קרקוב.

ידיעות על השמדת קראים

כאן המקום לציין, שעוד בימי מלחמת העולם השנייה ובעיקר אחריה התפשטו שמועות ו"ידיעות" על השמדה, כביכול, של קראים בידי הגרמנים. פורסמו מאמרים על רצח המונים, בעיקר במחוז וילנה. אפילו הסופר הרוסי המפורסם, אנאטולי קוזניצוב, כתב על המתת קראים, ידיעה המבוססת על שמועה (!):

נתפשטה שמועה, כי כאן עברו קראים... זקנים מופלגים לובשי גלימות עד העקב. הם בילו כל הלילה בבית-הכנסת הקראי שלהם ולמחרת יצאו והטיפו: בנים, אנו הולכים לקראת המוות. היכוננו, נקבל אותו בעוז-רוח כמו שקיבל אותו כריסטוס.¹⁸

כפי שהדגשנו, אין כאן יותר מאשר שמועה ללא שום בסיס.

אמנם נכון שתחילה לא קיבלו מפקדי יחידות האיינזצגרופן הוראות ברורות איך לנהוג בקראים, ולכן היו מקומות שפגעו בבני העדה. לדוגמה, בבורות של באבי-יאר נרצחו מאות קראים, יחד עם יהודי העיר קייב. ואולם, כאשר הגיעו הנאצים לקרים, שבו התגורר ריכוז גדול של קראים, הגיעה הבהרה מברלין שאין לפגוע בבני העדה. כך ניצלו הריכוזים החשובים שבקרים.

¹⁷ שם, עמ' 15-16.

¹⁸ אברהם בקר, גורלם של הקראים תחת השלטון הנאצי, מתוך: ידע-עם, תל-אביב תשמ"ט, מס' 55-56, עמ' 59. בקר מציין, שהביטוי "כפי שקיבל אותו כריסטוס" מופיע במהדורות הרוסית, האנגלית והגרמנית, ואילו במהדורה העברית תורגם "על קידוש השם"!

בית-הקברות הקראי באופטוריה (Eupatoria), בחצי האי קרים

הטענה שאחיהם נרצחו בשואה עולה, בין היתר, בשיח הקראי במדינת ישראל. בספרו "תולדות היהדות הקראית", כותב הרב יוסף אלגמיל שהקראים נרצחו יחד עם היהודים בידי הגרמנים:

הדבר קרה בשנת 1940, כאשר השלטונות הנאציים בווארשה שלחו מכתב לאביו [של ד"ר ש"ז כהנא, שהיה מנכ"ל משרד הדתות], הרב הישיש שהיה באותה העת רב בווארשה, ובו שאלה: "מה דינם של הקראים? האם נחשבים הם ליהודים אם לאו?" מובן, שהשאלה... הייתה גורלית לגבי בני הקהילה [הקראית]. הרב כהנא... הזמין אליו את חכם הקהילה [הקראית] ונציגיה, כדי לשמוע את חוות דעתם. לאחר שהרב כהנא קרא את המכתב שקיבל והסביר להם, כי בתשובתו תלויים חייהם של בני הקהילה, קמו נציגי הקהילה כאיש אחד ואמרו: "יהודים אנחנו והגורל הצפוי לכל עם ישראל יהיה גם גורלנו. יחד נמות ויחד נראה בשוב ה' את שיבת ציון ואת הגאולה השלמה". התשובה שנתן הרב כהנא ברוח הדברים ששמע מפי נציגי הקהילה קבעה את גורל הקהילה יחד עם בית ישראל.¹⁹

מובן שהצגת הקראים כמי שביקשו להיות שותפים לגורל היהודים אינה תואמת את העובדות ההיסטוריות. כפי שראינו נלחמו הקראים, במהלך כל שנות המלחמה, להוכיח את אי-יהדותם בעיני הנאצים, שאכן התייחסו אליהם, למעשה, כגזע לא-יהודי.

לא רק שהקראים לא נפגעו בשואה אלא שהיו מביניהם, אשר שירתו ביחידות-העזר בצבא הגרמני. מתברר שכשנסוגו הגרמנים מקרים מפני הצבא האדום, הצטרפו אליהם גם קראים רבים. הימצאותם של

¹⁹ הרב יוסף אלגמיל, *תולדות היהדות הקראית*, כרך א', רמלה תשל"ט, עמ' 200.

קראים ביחידות הוואפן-ס"ס (!) הביאה את הנאצים לבדוק פעם נוספת את שאלת מוצאם של העדה הקראית. לבסוף שוב התקבל הטיעון שמדובר בכני דת משה, שאינם משתייכים לגזע היהודי וגם אינם מקבלים את התלמוד היהודי. כך המשיכו קראים לשרת ביחידות הוואפן-ס"ס, עד לכניעתה הסופית של גרמניה. באותה תקופה הקימו קראים מקרים מרכז בווינה שבאוסטריה.

הקראים במדינת ישראל

כיום נמצא הריכוז הגדול של הקראים במדינת ישראל. אלה הם קראים אשר עלו ארצה מארצות המזרח לאחר הקמת המדינה. כ-4,000 נפשות עלו ממצרים ועוד כ-1,000 מעיראק. כאן טמון ההבדל הגדול בין קראי המזרח לקראי המערב. אם קראי מזרח אירופה התנכרו לגורל היהודים, הרי שקראי צפון אפריקה וארצות המזרח קשרו את גורלם עם "אחיהם הרבניים". בין היתר, היו קראים שנרשמו כחברים בהסתדרות הציונית העולמית וסייעו במאמץ העלייה לארץ. כאן המקום להזכיר את משה מרזוק, מבני הקהילה הקראית, אשר נעצר והועלה לגרדום במצרים, בעת הפרשה הידועה כ"פרשת לבון". מרזוק קבור כיום בבית-הקברות הצבאי בהר הרצל, לא הרחק מחברי תנועת ניל"י, אבשלום פיינברג ויוסף לישנסקי. קשירת הגורל המשותפת מוצאת את ביטויה גם בעשרות חללי מערכות ישראל מבני העדה הקראית. "המרכז הארצי" של הקראים נמצא כיום ברמלה, אך ניתן למצוא ריכוזים גם באשדוד, בעכו, באפקים, בבת-ים ובבאר-שבע. הקראים גם הקימו שני ישובים: מצליח – הממוקם ליד רמלה והנקרא על שמו של הקראי סהל בן מצליח, שפרסם קול-קורא לעלייה מהגולה לארץ במאה ה-10, והמושב רנן – שליד אפקים.